

OT SO‘Z TURKUMINING NUTQDAGI VAZIFASI

SAMANDAROVA SHAHRIZODA O‘KTAM QIZI*Alisher Navoiy nomidagi O‘zbek tili va adabiyoti universiteti
Ona tili va adabiyot ta’lim yo‘nalishi 310-guruh 3-kurs talabasi***ANNOTATSIYA**

Ushbu maqolada ot so‘z turkumining tilshunoslikdagi o‘rni va uning nutqdagi asosiy vazifalari yoritilgan. Otlar narsalar, hodisalar, shaxslar va tushunchalarning nomini bildiruvchi asosiy leksik-morfologik birlik sifatida tahlil qilinadi. Maqolada otlarning gapda to‘ldiruvchi, ega va boshqa sintaktik rollardagi ishtiroki, ularning grammatik shakllari hamda kontekstga ko‘ra vazifasining o‘zgarishi ilmiy-nazariy hamda amaliy misollar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘zbek tilidagi otlarning zamonaviy nutqdagi qo‘llanishi ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: *ot so‘z turkumi, nutq birligi, sintaktik vazifa, leksik ma’no, grammatik shakl, ega, to‘ldiruvchi, gap tuzilishi*

KIRISH

Til – inson tafakkurining ifodasi, nutq esa bu tafakkurning amaliy shaklidir. Har qanday tilda so‘zlar turli leksik-grammatik toifalarga bo‘linadi va bu toifalarning har biri til tizimida o‘ziga xos o‘rin va vazifaga ega. Ular orasida ot so‘z turkumi alohida ahamiyatga ega bo‘lib, u narsalar, shaxslar, joylar, tushunchalar nomini bildiradi va boshqa so‘z turkumlariga nisbatan eng keng qamrovli hisoblanadi. Otlar gap tuzilishida asosiy komponentlardan biri bo‘lib, ko‘pincha ega va to‘ldiruvchi vazifasida keladi. Shuningdek, ular o‘ziga xos morfologik va sintaktik xususiyatlarga ega bo‘lib, bu ularni tildagi asosiy so‘z turkumlaridan biri sifatida o‘rganishga zarurat tug‘diradi. Ushbu maqolada aynan ot so‘z turkumining nutqdagi vazifalari, uning grammatik imkoniyatlari va qo‘llanilish doirasi yoritiladi.

ASOSIY QISM

Tilning o‘zgaruvchanligi va rivojlanishi jarayonida so‘z turkumlarining nutqdagi o‘rni va funksiyalari doimiy yangilanishga muhtoj bo‘ladi. Xususan, ot so‘z turkumi o‘zining keng qamrovliligi va ma’nodorligi bilan tilning asosiy leksik bazasini tashkil etadi. Zamonaviy tilshunoslikda otlarning nutqdagi vazifalarini chuqur o‘rganish tilning strukturaviy va funksional xususiyatlarini yanada aniqroq tushunishga imkon beradi.

Bugungi kunda tilshunoslikda kommunikatsiya jarayonining murakkablashuvi, yangi so‘z birikmalari va kontekstual o‘zgarishlar ot so‘z turkumining nutqdagi roli va ishlatilishini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Shuningdek, zamonaviy nutqda ot so‘zlarning sintaktik vazifalari hamda ularning kontekstga moslashuvi o‘ziga xos

xususiyatlarga ega bo'lib, bu mavzuni ilmiy jihatdan yangicha yondashuv bilan o'rganishni zaruratga aylantiradi[1].

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – ot so'z turkumining nutqdagi funksiyalarini, uning gap tarkibidagi asosiy vazifalarini aniqlash va tahlil qilishdir. Shu bilan birga, so'zlarning leksik va grammatik xususiyatlari asosida otlarning nutqdagi o'zgaruvchan roli ko'rsatilib, ularning kontekstga qarab qanday vazifalar bajarishi o'rganiladi.

Tadqiqot vazifalari sifatida ot so'zlarning morfologik va sintaktik jihatlari o'rganilib, ularning gapdagi turli rollari — ega, to'ldiruvchi va boshqa qo'shimcha vazifalariga e'tibor qaratiladi. Shuningdek, zamonaviy o'zbek tilida ot so'zlarning amaliy qo'llanilishi va ularning nutqdagi funksional xilma-xilligi misollar bilan yoritiladi. Bu esa o'quvchilarga va tilshunoslarga ot so'z turkumining nazariy va amaliy ahamiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Natijada, ushbu tadqiqot tilshunoslik sohasida ot so'z turkumining nutqdagi vazifalariga yangicha yondashuv olib kirish va til o'rganishda samarali usullar ishlab chiqishga zamin yaratadi[2].

Ot so'z turkumining grammatik jihatdan va nutqdagi vazifalari: amaliy yondashuv

Ona tili grammatikasida ot so'z — gapning asosiy quruvchisi sifatida, ko'pincha egani ifodalovchi so'z turkumi sifatida o'rganiladi. Masalan, gapda “bola o'qiydi” deganda “bola” ot so'z sifatida egani bildiradi. Bu – aniq, rasmiy grammatik ta'rif.

Lekin nutqda ot so'z faqat egani ifodalash bilan cheklanmaydi. U o'z funksiyasini kengaytiradi, ya'ni gapning turli a'zolari sifatida ham ishtirok etadi. Masalan, nutqda ot so'z to'ldiruvchi, qo'shimcha, boshqaruvchi kabi vazifalarni bajaradi. Bu holat grammatik qoidalar doirasida ko'rsatilmagan, lekin nutqning tabiiy oqimida juda muhimdir.

Amaliy misol:

Grammatik jihatdan: “Kitob stolda”. Bu gapda “kitob” – egadir, “stolda” – joy ko'rsatuvchi so'z.

Nutqiy jihatdan esa, “kitob” ot so'zi egadan tashqari gapda mavzuni yoki asosiyni belgilash uchun ham ishlatilishi mumkin, ya'ni suhbat mavzusini ochadi yoki uning markazida turadi.

Yana bir misol, grammatikada ot so'zlar ko'pincha aniq yoki umumiy nom sifatida o'rganiladi, lekin nutqda ular hissiy holatni ifodalashda, murojaat qilishda yoki gapning ohangini belgilashda ham xizmat qiladi.

Masalan, nutqda “aka”, “singlim” kabi ot so'zlar nafaqat shaxsni bildiradi, balki suhbatdoshga nisbatan munosabatni, hissiyotni, hatto suhbat ohangini ham ko'rsatadi. Bu esa grammatik qoidalarda emas, balki nutq madaniyatida, muloqot psixologiyasida o'rganiladi[3].

Grammatik jihatdan:

Ot soʻz aniq gap boʻlaklari bilan bogʻlanadi va gapning sintaksis qoidalariga amal qiladi.

Nutqiy jihatdan:

Ot soʻz maʼnoni boyitadi, suhbatdoshga xabarni yanada aniq, jonli va taʼsirli yetkazishga yordam beradi.

Ot soʻzlarning nutqda ishlatilishi kontekstga bogʻliq. Masalan, doʻstona nutqda va rasmiy nutqda ot soʻzlar turlicha koʻrinishda, maʼnoda ishlatiladi.

Amaliy yondashuv:

Oʻquvchilarga ona tili darslarida ot soʻzning nafaqat grammatik qoidalar, balki nutqdagi turli funksiyalarini real suhbatlar va matnlar orqali oʻrgatiladi. Shu tariqa ular ot soʻzni faqat qoidalar toʻplami sifatida emas, balki jonli muloqot vositasi sifatida qabul qiladi.

Masalan, oʻqituvchi oʻquvchilarga bir mavzu boʻyicha dialoglar tuzishni topshiradi, unda ot soʻzlarni turli nutqiy vazifalarda qoʻllashga urgʻu beradi. Oʻquvchilar esa nafaqat ot soʻzlarning gapdagi oʻrnini, balki ularning muloqotdagi taʼsirini ham anglay boshlaydi[4].

Xulosa qilib aytganda, grammatik jihatdan ot soʻz — gap egasi yoki toʻldiruvchisi, lekin nutqiy jihatdan u suhbatning yuragi, maʼno va hissiyot uzatuvchisi sifatida faol ishtirok etadi. Shu sababli ona tilini oʻrgatishda ot soʻz turkumining ikki tomonlama yondoshuvini qoʻllash muhimdir.

XULOSA

Ot soʻz turkumi ona tilining eng asosiy va koʻp qirrali boʻlaklaridan biri hisoblanadi. Grammatik nuqtai nazardan, ot soʻz gapning egasi yoki toʻldiruvchisi sifatida qatʼiy qoidalarga boʻysunadi — masalan, “bola oʻqiydi” gapida “bola” – bu aniq egadir. Ammo nutqiy amaliyotda ot soʻzning vazifasi bundan ancha kengroq va boyroqdir.

Nutqda ot soʻz faqatgina gap egasi sifatida emas, balki suhbatdosh bilan munosabatni ifodalash, hissiyotlarni yetkazish va muloqot ohangini belgilashda ham faol ishtirok etadi. Masalan, “aka” yoki “singlim” kabi ot soʻzlar nafaqat shaxsni bildiradi, balki ular yordamida samimiylilik, mehr-oqibat yoki hatto hazil-mutoiba ham ifodalanadi. Bu holat grammatik qoidalarga kirmaydi, ammo nutq madaniyati uchun muhimdir.

Bundan tashqari, ot soʻz mavzuni ochishda, gap markazini aniqlashda, yoki murojaat vazifasini bajarishda ham koʻp ishlatiladi. Masalan, dars davomida “Kitob haqida gaplashamiz” deyish orqali mavzuni aniq belgilash mumkin. Bu esa oʻquvchilarga nutqni toʻgʻri tashkil etishni oʻrgatishda samarali usul hisoblanadi.

Amaliy jihatdan, ona tili darslarida oʻqituvchilar ot soʻz turkumini nafaqat grammatik nuqtai nazardan oʻrgatish, balki nutqdagi vazifalarini ham misollar bilan yoritishlari lozim. Masalan, oʻquvchilar bilan suhbatlarda turli kontekstlarda ot

soʻzlarning qanday oʻzgarishini koʻrsatish — bu ularning tilga boʻlgan tushunchasini yanada chuqurlashtiradi. Shu tariqa oʻquvchilar nafaqat qoidalarini yodlaydi, balki tilni amalda qoʻllashni ham oʻrganadi[5].

Shu bilan birga, nutqiy vazifalarni oʻrgatishda dialoglar, rol oʻyinlari va real hayotiy vaziyatlardan foydalanish ot soʻzning murakkab funksiyalarini ochishga yordam beradi. Masalan, ota-onalar bilan suhbatda yoki doʻstlar bilan muloqotda ot soʻzning qanday hissiy yoki ijtimoiy funksiyalarini bajarayotganini koʻrsatish, til oʻrganish jarayonini jonli va mazmunli qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ona tilida ot soʻz turkumi nafaqat gapni grammatik jihatdan toʻldiruvchi element, balki nutq madaniyatining, muloqotning, hissiyotlar va munosabatlarning vositachisidir. Shuning uchun ona tilini oʻrgatishda ot soʻzlarning bu ikki jihatini birgalikda oʻrganish va amaliyotga tatbiq etish til oʻrganish jarayonini samarali va chuqur qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Abdullaev, I. (2015). Ona tili grammatikasi. Toshkent: Oʻqituvchi. [1; 45b]
2. Karimova, M. (2018). Tilshunoslik asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya. [2; 112b]
3. Xolmirzaev, S. (2020). Oʻzbek tilining morfologiyasi. Toshkent: Sharq. [3; 78b]
4. Qodirov, A. (2017). Nutq madaniyati va til taʼlimi. Toshkent: Universitet nashriyoti. [4; 66b]
5. Raximova, Z. (2019). Ona tili oʻqitish metodikasi. Toshkent: Akademiya. [5; 90b]